Notulen

HaskoningDHV Nederland B.V.
Mobility & Infrastructure

Aanwezig:	Aantal jongeren 18-35 jaar aanwezigen uit Fryslân: 41
Afwezig:	n.v.t.
Van:	Royal HaskoningDHV
Datum:	2 november 2022
Locatie:	Statenzaal Provincie Fryslân, Leeuwarden
Kopie:	n.v.t.
Ons kenmerk:	BI7727-RHD-ZZ-XX-MI-Z-0001
Classificatie:	Projectgerelateerd
Bijlagen:	Powerpoint Presentatie

Onderwerp: **Verslag jongerenavond**

Nummer	Details
1.	**Opening** De avond wordt geopend door dagvoorzitter Hanneke Siemerink. Ze licht het programma toe en stelt enkele vragen aan de aanwezige bestuurders: Avine Fokkens van de provincie, jeugddijkgraaf Merel Tesselaar, dijkgraaf Luzette Kroon en dagelijks bestuurslid Frank Jorna van het Wetterskip. Avine Fokkens vertelt ons over de locatie waar we zitten: de Statenzaal van de Provincie Fryslân. Het is een mooie, historische zaal, met glas-in-lood en kunst aan de muren. Hier vergaderen de Provinciale Staten van Fryslân, verdeeld over verschillende vakken per partij. Fokkens vertelt ons dat haar zoon recentelijk enigszins gekscherend tegen haar zei dat de politiek er een puinhoop van maakt. Hij wil concrete oplossingen, en die hoopt ze op deze avond van ons te horen. De andere bestuurders spreken hun hoop uit dat er vanavond veel opgehaald gaat worden. Frank Jorna vertelt over de acht eerdere gebiedsgesprekken, waar elk gebied eigen problemen, oplossingsrichtingen en een eigen dynamiek had. Van deze jongerenavond wordt veel verwacht, want de jeugd heeft de toekomst. Voor jeugddijkgraaf Merel Tesselaar is deze avond een verademing. “Ik ben veel op congressen en symposia, en daar ben ik standaard de jongste. Dan denk ik, dat kan toch anders. Wij jongeren moeten van ons laten horen!” En dat zullen we vanavond gaan doen, nadat eerst het onderwerp wordt geïntroduceerd.
2.	**Presentatie over werking van het bodem- en watersysteem en de toekomstige opgaven** Marijke Molema van Wetterskip Fryslân en Casper Oukes van Provincie Fryslân nemen de aanwezigen mee in de werking van het bodem- en watersysteem van de provincie. Marijke vertelt over het watersysteem dat wij de afgelopen decennia hebben gebouwd: “Een systeem waar ik aan de ene kant erg trots op ben, maar aan de andere kant drukt het ons in een keurslijf waar we moeilijk uit komen”. Het systeem is namelijk niet voldoende ingericht op de hevige regenbuien, droogte en

Nummer	Details

zeespiegelstijging die op ons afkomen. Ze introduceert de geschiedenis van het Friese watersysteem, evenals de hoogte- en bodemkaart en de ondergrond van Fryslân. Aan de hand van deze ondergrond is de provincie opgedeeld in deelgebieden.

Elk van deze deelgebieden heeft gebiedseigen klimaatopgaven. Daarom vult Casper het verhaal van Marijke aan met een introductie op de autonome en klimatologische ontwikkelingen die we zien in de verschillende gebieden. De presentatie wordt bijgevoegd bij dit verslag.

3. World café: oplossingsrichtingen in het deelgebied

Dan is het tijd voor het zogenaamde 'world café'. De groep gaat uiteen in vier subgroepen, verspreid over verschillende ruimtes in het provinciehuis. Voor elk deelgebied (zand, veen, klei en Waddeneilanden) worden op kaart de ideeën oplossingsrichtingen en adaptatiemogelijkheden verzameld. Na 20 minuten schuift de groep door, maar blijft de kaart liggen. De brainstorm bouwt dan verder voort op wat de vorige groep heeft uitgewerkt. Zo ontstaan vier beelden met oplossingsrichtingen voor de klimaatopgave van de provincie.

Zie bijlage voor illustraties van de vier kaarten.

Een greep uit de genoemde ideeën per deelgebied:

<u>De Waddeneilanden</u>

- De Waddeneilanden zijn Fryslân in het klein en kunnen dus fungeren als pilot-gebied voor experimentele projecten;
- Natuur-inclusief en water-inclusief bouwen: groene daken, regenwater opvangen in de schutting, scheiden afvalwater en regenwater, geen drinkwater maar regenwater of zeewater gebruiken om de wc door te spoelen, gebruik van slimme waterconcepten zoals de hydroloop;
- Ook op buurtniveau is het scheiden van afvalwater en regenwater voordelig, en is het mogelijk lokaal water te zuiveren. Met de afvalstoffen hiervan kan biogas worden opgewekt;
- Windparken op zee of booreilanden kunnen worden gecombineerd met hemelwateropvang;
- Het watertransport slim inrichten: hergebruik, vraag en aanbod afstemmen, de duinen als filter gebruiken voor effluent, geen zoetwater meer op zee lozen;
- Toerisme is een grote druk op het watersysteem. De toerist kan er dus aan meebetalen middels toeristenbelasting, of er kan een '15 minuten douchen'-pas worden ingesteld;
- Bewustwording onder de toerist moet worden gestimuleerd, om te voorkomen dat extra druk ontstaat door activiteiten die net zo goed elders (op het vasteland) kunnen;
- Ook boot-toerisme moet aan banden en gekoppeld worden aan bewustwording en educatie – is het echt nodig om het gevoelige Wad te betreden met een feestboot of een meditatieworkshop?;

Nummer	Details

- De landbouw anders inrichten: zeewierboeren of andere zilte teelten, raaigras vervangen voor kruidenrijk gras om water beter vast te houden en biodiversiteit te bevorderen;
- De eilanden kunnen samenkomen met en inspiratie opdoen bij andere (eiland)culturen die met soortgelijke problematiek te kampen hebben: Zeeland, de Duitse eilanden, Denemarken, Indonesië, Polynesië, etc.

<u>De Noordelijke Kleischil</u>

- Een dubbele dijk met zoetwateropvang tussen de dijken in;
- Slijkgrasvelden in de kwelder bij wijze van kustbescherming (ook te gebruiken als teelt);
- Steek de dijk door! Richt de gebieden in op een dynamisch systeem, volgens het concept van een wisselpolder. Dit geeft een plus aan de biodiversiteit en kan functioneren als waterbuffer;
- Systeem terug laten komen van voordat er een dijk was: natuurlijke slib-opbouw en water kan breed uitspreiden en stroomt zo beter terug de zee in;
- Waterberging daar waar de bodem daalt;
- Houd oog voor de cultuurhistorie van het gebied;
- Zonnepanelen op zonnige zijde dijk;
- Alternatieve manieren van boeren zoals zeewier, zeekraal, strokenteelt en vispoelen (zilte teelt);
- Raaigras vervangen door kruidenrijk gras, natuurherstel door middel van planten die passen in het gebied;
- Woningbouw klimaatadaptief en meer hoogbouw (minder ruimte nodig en meer ruimte voor ecologie);
- Wadi's en waterdoorlatende stenen breed toepassen;
- Energie opwekken in de kwelders middels getijden (mits er oog is voor aantasting ecosystemen);
- Energietransitie en groene transitie een plek gevel in deze opgave;
- Griekse natuurspons ingraven, die houdt van nature water vast. Sponskomkommer. Hydro blop;
- Gebieden waar bodemdaling optreedt juist geschikt voor (tijdelijke) waterberging (koppelkansen);
- Neem de mensen mee (klokhuisstijl), maak mensen bewust.

<u>Veengebied</u>

- De grootste opgave voor dit gebied is de veenoxidatie, wat voor verzakkingen en CO_2-uitstoot zorgt. Om dit tegen te gaan zal dit gebied in de toekomst verder moeten vernatten;
- Dat biedt kansen voor de recreatie- en toerismesector. Meer watersport mogelijk;
- Specifiek en gebiedsgericht water vasthouden daar waar de bodem zakt;
- Nadenken over alternatieve verdienmodellen voor de agrarische sector; bijvoorbeeld kweekvijvers, moringa, voedselrijst, bouwmateriaal, hennep, lisdodde, bessen, en het verlenen van publieke dienst in het landelijk gebied, etc.;

Nummer	Details

- In ieder geval wordt in dit gebied meer kleinschalige landbouw verwacht met minder zware machines. Houd daarnaast rekening met veranderende maatschappij: minder vlees- en zuivelconsumptie.
- Kom met visie en mogelijkheden voor opwekken van duurzame energie;
- Terreinbeherende organisaties, boeren en inwoners met elkaar in verbinding brengen. Luister naar de lokale bevolking; zij hebben goede ideeën en kennen het gebied het beste.
- Voor de leefbaarheid en woningopgave: Meer natuur-inclusief-, de hoogte in bouwen of niet bouwen. Zijn andere gebieden in Fryslân daar niet geschikter voor?;
- Zuiniger omgaan met zoetwater. Geen regenwater door het riool, iedere inwoner een regenton;
- We moeten verder durven te kijken dan 2050 en 2100 en daarin ook (harde) keuzes durven te maken. Is dit nog wel een gebied waar we tegen die tijd kunnen wonen en werken? Stippel een visie uit.
- Zoek naar een goede balans met zo veel mogelijk ‘bottom-up’, maar ook ‘top-down’ waar nodig.

<u>Zandgebied</u>

- Het zandgebied wordt droger in de toekomst en op zandgronden is het lastig om water vast te houden. De oplossing zit enerzijds in droogte accepteren en ook inzetten op het verbeteren van bodemvitaliteit om meer water te bergen;
- De landbouwtransitie op de zandgronden in 2050: denk in andere teelten zoals bamboe, permacultuur met eerlijke prijs (fruit/noten/andere teelten), meer diverse gewassen, vertical farming in lege koeienstallen, waterberging op percelen, of percelen in combinatie met zonnevelden;
- De zandgronden kennen een paar prachtige natuurgebieden. Zet in op dit Natuurnetwerk: natuurinclusieve landbouw of heide met vennetjes, waarde van natuur, mensen komen hiervoor naar Friesland;
- Willen we in de toekomst nog wel water oppompen naar de zandgronden? Denken aan een pompquotum en in ieder geval geen water eruit dus vooral inzetten op vasthouden in het eigen gebied en water infiltreren nabij drinkwaterwinning (Nij Beets/Noardburgum);
- Historisch gezien loopt de afwatering naar het Noord en was het een veel groter peilvak;
- Kennen we andere plekken voor waterberging, bijvoorbeeld FC Bakkeveen retentie of langs A7 retentie op percelen;
- Boeren kunnen samenwerken aan water vasthouden in watercoöperaties, denk over een verdienmodel voor waterbergen. Wat is water in de toekomst waard?
- Lelielijn liever gisteren dan vandaag (goed voor toerisme);
- Braindrain tegengaan;
- Juist in zand is het goed wonen, ook in dorpen minder vrijstaande woningen zodat jongeren ook een plek kunnen vinden;
- In stedelijk gebied ook kleinschalige maatregelen zoals tegel eruit en groen erin, wadi’s, doorlatende verharding

Nummer	Details
4.	**Terugkoppeling en vervolgproces** Tot slot wordt er nog plenair teruggekeken op de sessies. Dagvoorzitter Hanneke geeft de gespreksleiders per tafel het woord voor een terugkoppeling en er wordt geconcludeerd dat het bij jongeren aan visie en idealisme niet ontbreekt. Het is voor de jongere generatie gemakkelijk om op het abstractieniveau te denken dat een visie tot 2050 vereist. Ook de aanwezige bestuurders wordt gevraagd om een terugkoppeling. Dijkgraaf Kroon vindt het mooi dat jonge mensen spreken vanuit een integrale visie voor de lange termijn. Het zit goed bij de aanwezigen tussen de oren, zo zegt zij, dat “climate action is water action”. Jorna sluit zich hierbij aan en geeft zijn complimenten aan de zaal. Er is veel *out of the box* gedacht (al was dat soms wat ver van de realiteit) en hij roept op die onbevangenheid vooral mee te nemen naar huis en naar meer van dit soort avonden. Fokkens wijst erop dat de ruimtelijke ordening in de toekomst een strijd gaat worden om ruimte. In de debatten die zij hierover bijwoont, gaat dat over een ander abstractieniveau dan op deze avond. Zij roept de aanwezigen op om serieus te overwegen zichzelf verkiesbaar te stellen in de toekomst. Tesselaar sluit de terugkoppeling af, met een verwijzing naar de zorg om niet genoeg in de materie te zitten. Deze avond is het bewijs dat dat soms ook in je voordeel kan werken; dan denk je in mogelijkheden. Als het niet zus kan, dan misschien wel zo. Die instelling zagen we ook aan de tafels terug. <u>Vervolgproces</u> Het bovenstaande is slechts een korte weergave van de onderwerpen die op deze avond voorbij zijn gekomen. Op basis van de gesprekken gaan Wetterskip en Provincie Fryslân de komende weken hard aan de slag met het schrijven van een lange termijnvisie op het Friese water- en bodemsysteem. We verwachten na de kerstvakantie een eerste concept gereed te hebben. Te zijner tijd zullen we een digitale bijeenkomst organiseren om de hoofdlijnen te presenteren. Tijdens deze presentatie-, en in de dagen/weken erna kun je op het stuk reageren. Via de mail en op onze website https://www.fryslan.frl/fryslan-klimaatbestendig houden wij je op de hoogte over de voortgang.
5.	**Afsluiting van de avond** De avond wordt afgesloten en er wordt nog nagepraat onder het genot van een drankje.

Bijlage: de uiteindelijke kaarten (op volgorde: Waddeneilanden, kleischil (2x), zandgebied, veengebied)

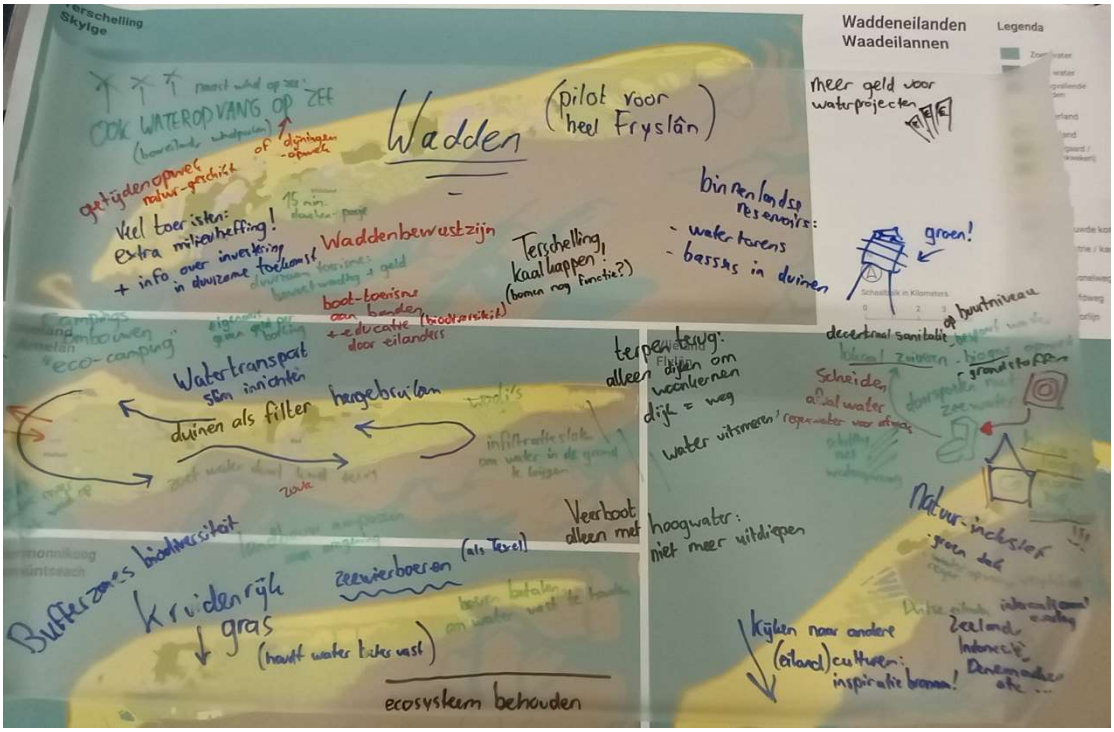

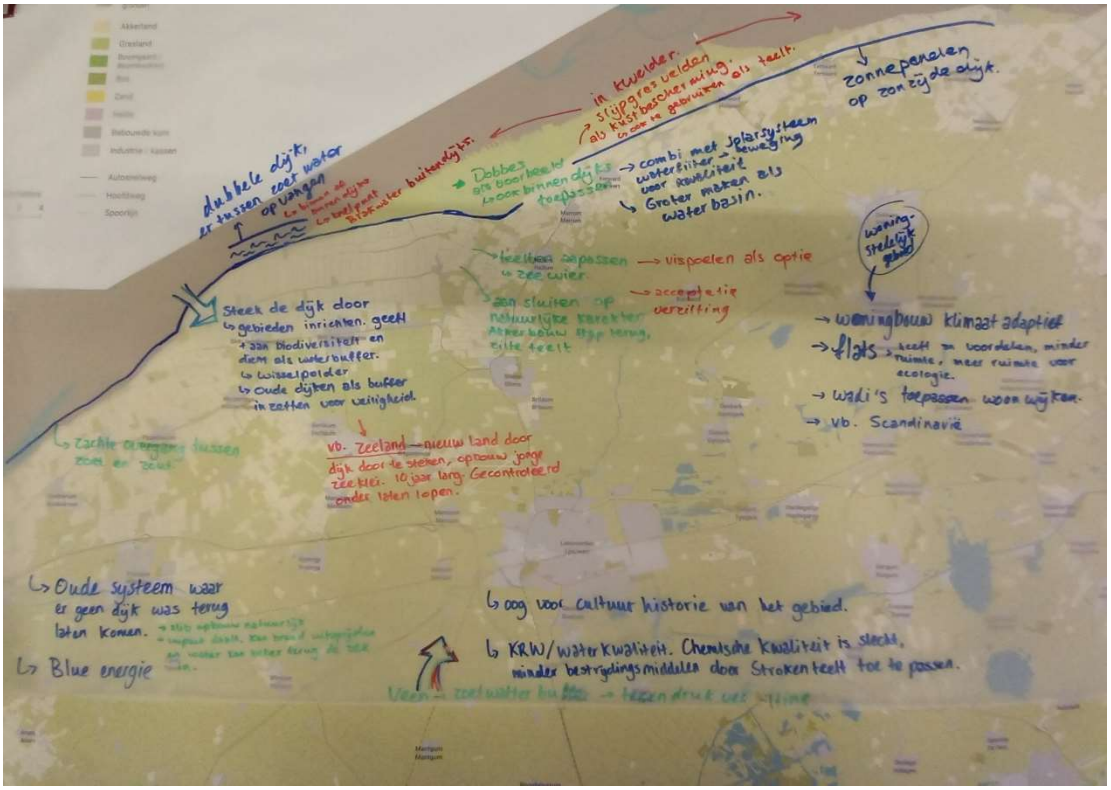

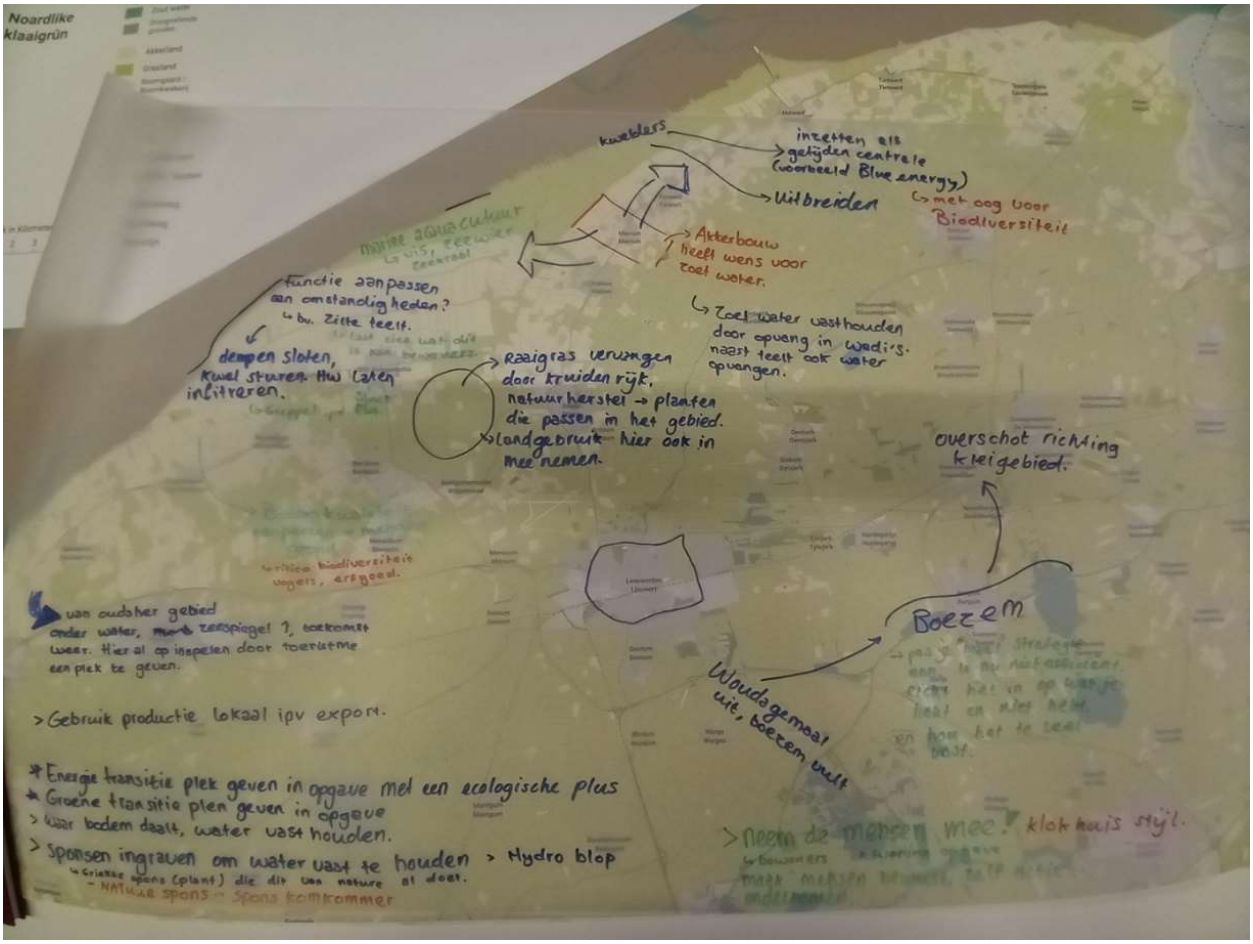
Noardlike klaaigrün
kwelders
inzetten als getijden centrale (voorbeeld Blue energy)
Uitbreiden
met oog voor Biodiversiteit
Akkerbouw heeft wens voor zoet water.
Zoet water vasthouden door opvang in wadi's. naast teelt ook water opvangen.
functie aanpassen aan omstandigheden?
bv. Zilte teelt.
dempen sloten, kwel sturen. Hw laten infiltreren.
Raaigras vervangen door kruiden rijk, natuurherstel → planten die passen in het gebied.
landgebruik hier ook in mee nemen.
overschot richting kleigebied.
Boezem
Woudagemaal uit, boezem vult
van oudsher gebied onder water, zeespiegel ?, toekomst weer. Hier al op inspelen door toerisme een plek te geven.
> Gebruik productie lokaal ipv export.
* Energie transitie plek geven in opgave met een ecologische plus
* Groene transitie plen geven in opgave
> Waar bodem daalt, water vast houden.
> Sponsen ingraven om water vast te houden > Hydro blop
Griekse spons (plant) die dit van nature al doet.
- NATUUR spons - Spons komkommer
> neem de mensen mee! klokhuis stijl.

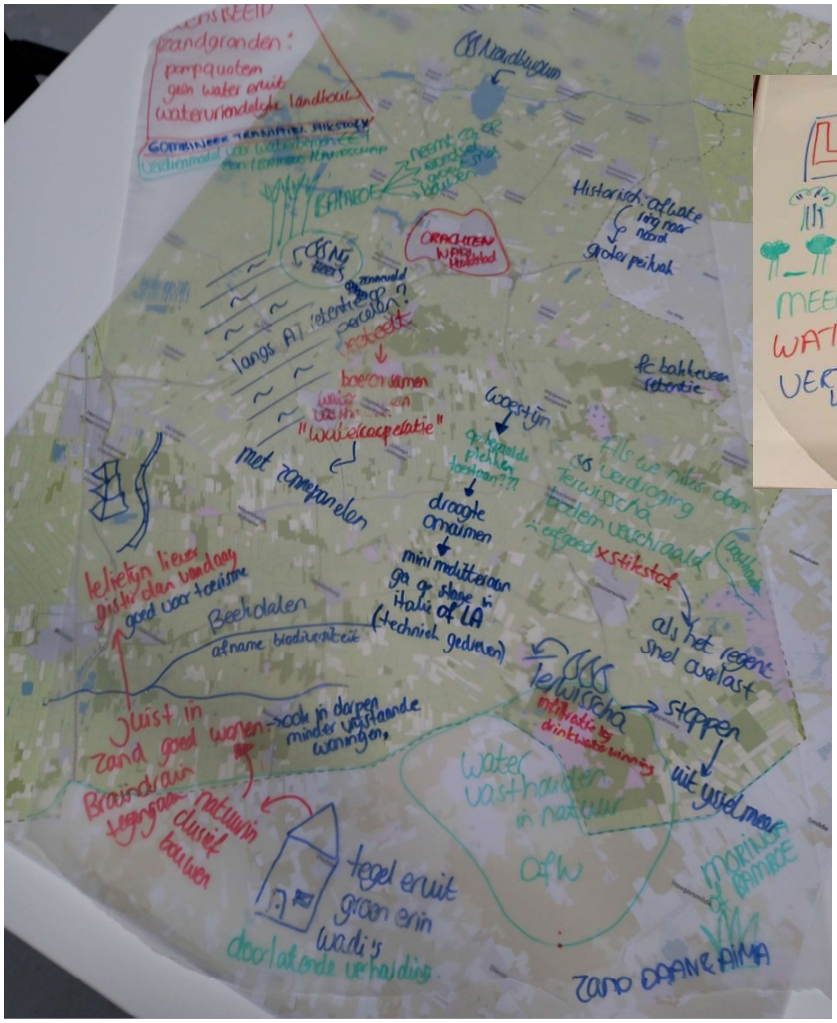
Zandgronden:
pompquoten
geen water eruit
watervriendelijke landbouw
BAMBOE
Historisch: afwate
ring naar
noord
groter peilvak
langs AT retentie
vereeld
boeren samen
"waterkooperatie"
met zonnepanelen
woestijn
droogte
omarmen
mini mediterraan
ga op stage in
Italie of LA
(techniek gedreven)
Als we niks doen
verdroging
Terwisscha
bodem verschraald
of goed x stikstof
als het regent
snel overlast
Terwisscha
stoppen
uit ijsselmeer
Beekdalen
afname biodiversiteit
Juist in
zand goed wonen
ook in dorpen
minder vrijstaande
woningen,
Braindrain
natuurin
clusief
bouwen
tegel eruit
groen erin
wadi's
doorlatende verhouding
water
vasthouden
in natuur
OFW
MORINGA
of BAMBOE
ZAND DAAN & AIMA

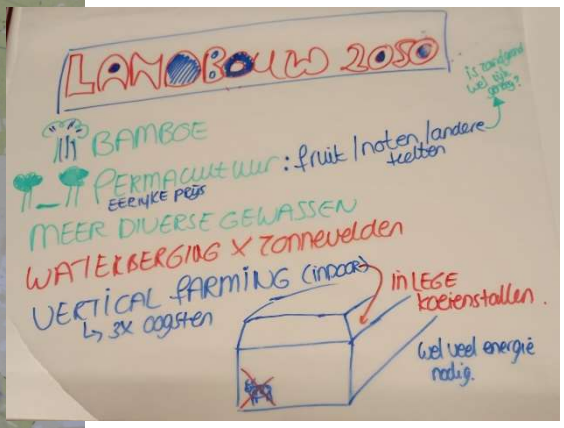
LANDBOUW 2050
BAMBOE
PERMACULTUUR: fruit / noten / andere teelten
EERLIJKE PRIJS
MEER DIVERSE GEWASSEN
WATERBERGING X zonnevelden
VERTICAL FARMING (INDOOR)
3X oogsten
in LEGE koeienstallen.
wel veel energie nodig.

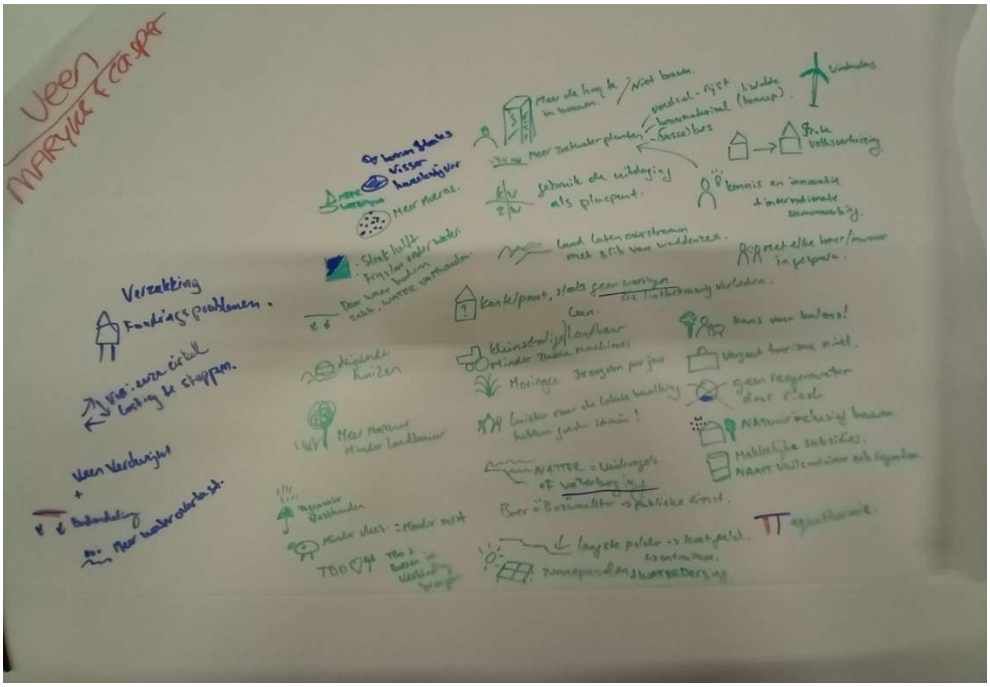
Veen
MARYKE & Casper
Verzakking
Fondings problemen.
Veen verdwijnt
Meer Moeras.
Meer Natuur
Minder landbouw
Moringa
Zonnepanelen & WATERBERGING